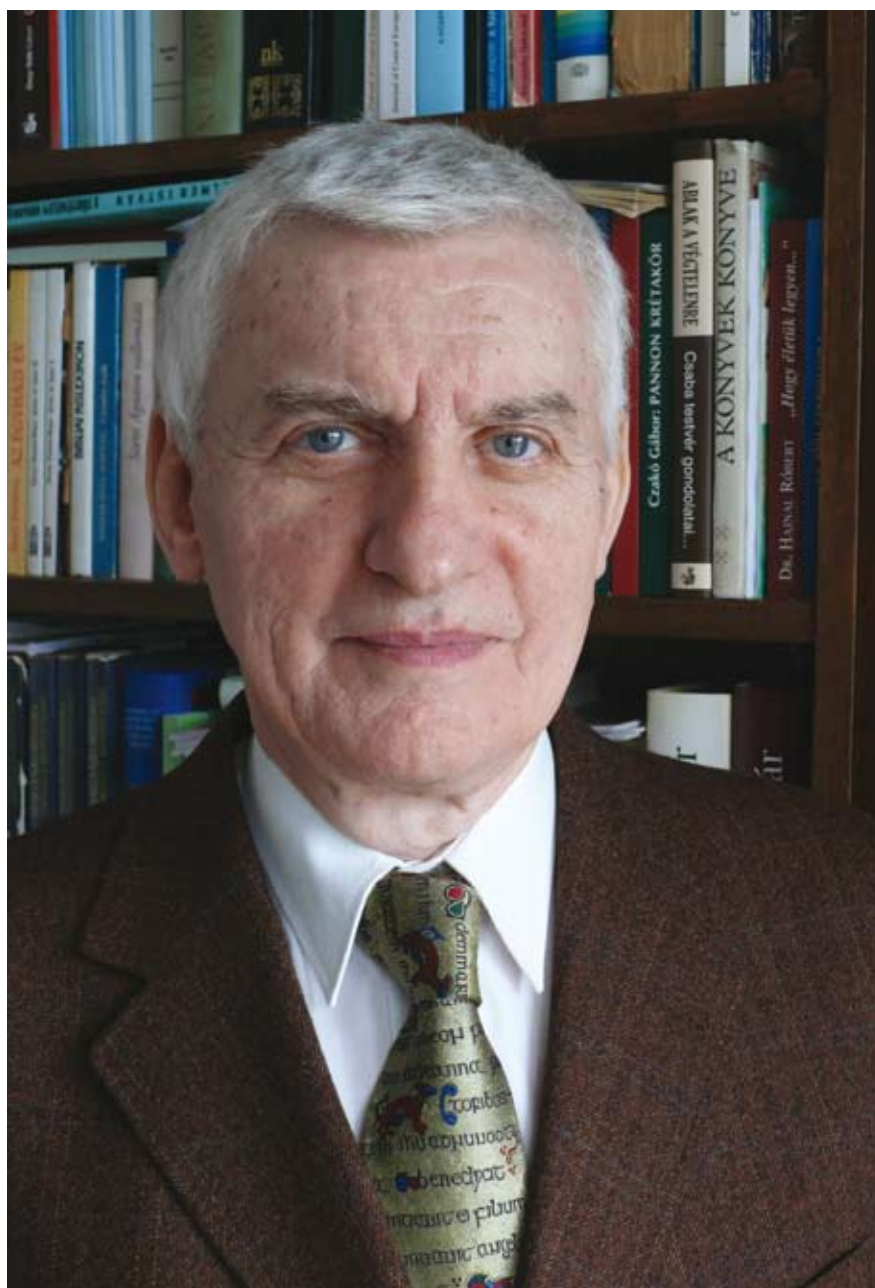

Arcana tabularii

Tanulmányok
Solymosi László tiszteletére

II. kötet

János Kőrösi

Arcana tabularii

Tanulmányok
Solymosi László tiszteletére

II. kötet

Szerkesztette:
BÁRÁNY ATTILA – DRESKA GÁBOR – SZOVÁK KORNÉL

Budapest–Debrecen
2014

A kötet megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Debreceni Egyetem,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem támogatta.

Felelős kiadó: PAPP KLÁRA

Borító, kötéstervezés és tipográfia: LENGYEL JÁNOS

Címlapfotó: KÖVESDI RÓKA LAJOS

Nyomdai előkészítés, tördelés: HERMÁN ZSUZSA

A borítón:

A veszprémi Gizella-kápolna apostolfreskói a 13. századból

© Szerzők 2014

ISBN 978-963-473-760-5ö

ISBN 978-963-473-759-9

Nyomdai munkák: Kapitális Kft. Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

DYNASTICA – KIRÁLYOK ÉS ORSZÁGOK

BÁRÁNY ATTILA	
Követjelentés Magyarország állapotairól 1521-ből	483
BENKŐ ELEK	
<i>Reginam occidere</i>	495
CSUKOVITS ENIKŐ	
Magyarországi Károly, a mesebeli királyfi	513
E. KOVÁCS PÉTER	
Magyar zsoldosok Sienában	521
GYÖRKÖS ATTILA	
Pierre Choque Magyarországról szóló francia útleírásának (1502) kéziratai és képi ábrázolásai	543
HÄRTEL, REINHARD	
Die Ungarneinfälle in Friaul. Schriftquellen und regionale Historiographie	551
KORDÉ ZOLTÁN	
Dengelegi Pongrác János harmadik vajdai ciklusa Erdélyben (1475–1476)	567
NAGY BALÁZS	
Párhuzamok és eltérések. A Luxemburg-dinasztia csehországi és magyarországi uralkodásának kezdete	583
PAJORIN KLÁRA	
Mátyás király és Marsilio Ficino magyar hívei az 1472. évi összeesküvés után	593
PROKOPP MÁRIA	
Árpád-házi Mária nápolyi királyné művészetpártolása	607
SKORKA RENÁTA	
Rokonok és szövetségesek. I. Károly és a Habsburg hercegek együttműködése az interregnum éveiben	625
TÓTH KRISZTINA	
Még egyszer Zách Felicián merényletéről	639

LITTERALIA – KRÓNIKÁSOK, HUMANISTÁK, JOGÁSZOK

BAGI DÁNIEL	
Haraggal és elfogultsággal? Czarnkowi János krónikája Nagy Lajos krakkói uralmáról	655
BERTÉNYI IVÁN	
Tanulságos perjogi megoldások 1340-ből Sebes mester és a pozsonyi káptalan határvitájában	671
BRADÁCS GÁBOR	
Antiszemizmus a középkori pápa-császár krónikákban	681
HOFFMANN ISTVÁN	
Megjegyzések a személynevekkel azonos alakú helynevekről	693
KRISTÓF ILONA	
<i>Eruditio ac lepor.</i> Humanizmus a Mohács előtti Váradon	705
MIKÓ GÁBOR	
Szent István király törvényeinek legrégebb kézirata. Az Admonti kódex	723
MOLNÁR PÉTER	
Az ún. Pécsi Egyetemi Beszédek egyik forrásáról. Az arisztotelészi inspirációjú politikai elmélet lehetőségei Magyarországon a 13. század második felében	733
RÁCZ GYÖRGY	
Anonymus Velek kapitánya. Településtörténet és krónikakutatás	743
ROKAY PÉTER	
A Szabolcs név egy lehetséges jelentéséről	757
SARBAK GÁBOR	
Gyöngyösi Gergely mintái	765
TÓTH ENDRE	
Miért <i>király</i> lett Szent István?	775
TRINGLI ISTVÁN	
A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkról	793
VESZPRÉMY LÁSZLÓ	
Korhűség és forrásérték a magyar Krónika egyes fejezeteiben	809

OECONOMICA – KERESKEDELEM ÉS GAZDASÁG

DRASKÓCZY ISTVÁN	
A kőszó bányászat átalakulása Erdélyben az Árpád-korban	825

F. ROMHÁNYI BEATRIX

- Késő középkori számadáskönyvek, a koldulórendi kolostorok
gazdálkodásának tükrői 837

GRYNAEUS ANDRÁS – SOLYMOSI KATALIN

- Adatok a növényi bőrcserzés kutatásához a középkori Magyar
Királyság területén 855

PÓSÁN LÁSZLÓ

- Rabszolgák a középkori Baltikumban 873

SZENDE LÁSZLÓ

- Bencés kolostorok kézművessége az Árpád-kori Magyarországon 887

WEISZ BOGLÁRKA

- Kassa kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban 899

- Solymosi László tudományos irodalmi munkássága 909

Rabszolgák a középkori Baltikumban

A középkori Európában nem volt ismeretlen a rabszolgaság.¹ Akárcsak az ókorban, a szolga ekkor is valaki tulajdonának (*proprius*) számított, de már nem kizárólagosan vagyontárgyként tekintettek rá, hanem *servilis personaként*, akinek megöléséért az anyagi kártérítésen túl egyházi büntetést is kiróttak. *Persona* mivolta ellenére azonban a házasság a szabadok és a szolgák között elképzelhetetlen volt, s ha egy szabad mégis rabszolgával házasodott volna össze, maga is szolga lett.² Ahogy az ókorban, úgy a középkorban sem rendelkezett a *servus* saját jogi személyiséggel, így lényegében társadalmon kívülinek számított.³ Ezzel szemben a „nem szabad”, azaz különböző függőségi helyzetben élők a társadalom részének minősültek. A 9–10. századtól a középkori jogi terminológia is egyértelmű különbséget tett a rabszolgaság és a különböző függőségi viszonyok között.⁴

A rabszolgaság Európa minden részén hozzátartozott a középkori élethez. Részben egy-egy udvartartáshoz kapcsolódóan házi rabszolgaság formájában, részben pedig kevés szakképzettséget igénylő termelési ágazatokban, földesúri gazdaságokban. Ez utóbbi területeken a rabszolga gazdálkodás mindaddig, amíg elegendő szolga állt rendelkezésre, nagyon is hatékornak bizonyult, de amint valamilyen okból az utánpótlás nehézkessé vált, vagy megszakadt, elveszítette ezt a hatékonyságát.⁵ A szolgák iránti kereslet így a középkori kereskedelemben is fontos árucikké tette a rabszolgákat. Velence már a 9–10. században a dalmát tengerparton szerzett (rabolt vagy vásárolt) fiatal szláv nőket szállított Szíria és Egyiptom háremeibe.⁶ Velencéhez hasonlóan Barcelona is foglalkozott rabszolga-kereskedelemmel, mert a reconquista háborúk bőségesen ellátták mór foglyokkal. De a katalán kereskedők a Levante térségéből is szállítottak rabszolgákat, akiket ezután Itáliában, Dél-Franciaországban, az Ibériai-félszigeten vagy

¹ Erről összefoglalóan l. *Charles Verlinden: L'esclavage dans l'Europe médiévale. I.* Gent 1955. és II. Brugge 1977. A szerző az MTA-DE Lendület Magyarország a Középkori Európában Kutatócsoport tagja.

² *Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyaságról Magyarországon.* Bp. 1998. 17.

³ *Marc Bloch: A feudális társadalom.* Bp. 2002. 277.

⁴ *Otto Brunner: Europäisches Bauerntum.* In: *Deutsches Bauerntum im Mittelalter.* (Wege der Forschung 416.) Hrsg. Günther Franz. Darmstadt 1976. 5–23., 12.

⁵ *Makkai László: Az európai feudális rendszer genezise, működése és fejlődése.* (Előadások a Történettudományi Intézetben 2.) Bp. 1986. 24.

⁶ *Henri Pirenne: A középkori gazdaság és társadalom története.* Bp. 1983. 59.

éppen Észak-Afrikában értékesítettek.⁷ Katalóniában, Barcelonában még a 15. század végén is működött rabszolgapiac.⁸ Nápolyban a 16. század első felében 35 dukát körül mozgott egy rabszolga ára. Tripoli 1510. évi elfoglalása után olyan sok rabszolga került a szicíliai piacokra, hogy szinte nevetségesen alacsony, 3–25 dukátnyi áron keltek el. 1549-ben a toszkán nagyherceg a dalmáciai Zengg városába küldte megbízottját, hogy ott török rabszolgákat vásároljon.⁹ A mediterrán világban a 13. századtól kezdett jelentősebb mértékű kereslet mutatkozni a rabszolgák iránt, amikortól növekedni kezdett a képzetlen munkaerővel, kényszer munkával művelt cukornádültetvények szerepe és jövedelmezősége. A jórészt Cipruson és Krétán folytatott cukortermelés komoly munkaerő szükségletet teremtett, melynek kielégítésére Velence Délkelet-Európából, az orosz területekről és Délnyugat-Ázsiából (a Levante-térségéből) importált rabszolgákat.¹⁰ Azt követően, hogy Rodosz és a környező szigetek a johannita lovagok uralma alá került (1309), itt is megindult a rabszolgákra alapozott cukortermelés, de ennek volumene messze elmaradt Ciprus vagy Kréta mögött.¹¹

A középkori katolikus egyház, ha a szolgaság intézménye ellen nem is lépett fel, a keresztény rabszolgák felszabadítását az egyik legjelesebb jámbor cselekedetnek tartotta. A Johannita Rend, mint egyházi szervezet, szerzetesi közösség így nem tarthatott keresztény szolgákat, illetve ha valamelyik rabszolga keresztény lett, azt szinte kötelessége volt felszabadítani. A johannita szabályzat ezért kifejezetten tiltotta, hogy a rend tagjai vagy tisztségviselői a nagymester engedélye nélkül rabszolgákat kereszteljenek meg vagy rabszolgákat szabadítsanak fel. Ugyanezért a rodoszi rabszolgapiacon csak pogányokat lehetett árusítani. A johanniták rendelkezése szerint az, aki a moszlim kalmároktól keresztény rabszolgát vásárolt, csak addig tarthatta azt szolgasorban, amíg le nem dolgozta vételárát, utána visszanyerte szabadságát. A johannita lovagok leginkább háborúban szerzett hadifoglyokat dolgoztattak rabszolgaként a birtokaikon, de alkalmanként még Nyugatra is szállítottak szolgákat, akiket főleg Szicíliában értékesítettek.¹² A középkori mediterrán ültetvényes cukornádtermelés a 15. század folyamán kiterjedt az atlanti szigetekre is, majd a 16. században áttevődött az Újvilágba. Az ehhez kapcsolódó rabszolgaság követte a cukor útját.¹³

⁷ *Fernando García de Cortázar – José Manuel González Vesga*: Spanyolország története. Bp. 2001. 156.

⁸ *Wolfram Fischer*: Armut in der Geschichte. Erscheinungsformen und Lösungsversuche der „Sozialen Frage“ in Europa seit dem Mittelalter. Göttingen 1982. 13.

⁹ *Fernand Braudel*: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. II. Bp. 1996. 793–794.

¹⁰ *Peter Feldbauer – John Morrissey*: Venedig 800–1600. Wasservögel als Weltmacht. Wien 2002. 69.

¹¹ *Elias Kollias*: Die Ritter von Rhodos. Der Palast und die Stadt. Athen 2004. 12., 26–31.

¹² *Jürgen Sarnowsky*: Macht und Herrschaft im Johanniterorden des 15. Jahrhunderts. Verfassung und Verwaltung der Johanniter auf Rhodos (1421–1522). (Vita regularis. Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalter. Bd. 14.) Münster 2001. 369–374.

¹³ *Immanuel Wallerstein*: A moder világgazdasági rendszer kialakulása. Bp. 1983. 153.

A mediterrán térséghez képest Európa többi részén (ahol nem voltak ültetvények) kisebb volt a rabszolgák aránya, de maga a rabszolgaság intézménye sokáig fennmaradt. Az 1086-ból származó Domesday Book adatai szerint például a 11. század végén Anglia népességének kb. 9%-át a szolgák (*serf*) tették ki. Számuk a 13. század folyamán ugyan jelentősen megcsappant, de el nem tűntek.¹⁴ Franciaországban szintén előfordultak még rabszolgák a középkorban.¹⁵ Közép-Európában jóval nagyobb volt a jelentősége a szolgaságnak, mint nyugaton. A német területeken számtalan adat tanúsítja, hogy a földesúri gazdaságokban milyen fontos szerepet játszottak a „saját tulajdonú emberek” (*homines proprii*), azaz a szolgák.¹⁶ A 13. század első harmadában írásba foglalt szász szokásjogi gyűjtemény, a Szász tükkör (*Sachsenspiegel*) ugyan nem különösebben foglalkozott a társadalomhoz, a szokásjog hatálya alá nem tartozó, jogképtelen szolgák rétegével, de azt mégis fontosnak tartotta megjegyezni, hogy nekik nincs vérdíjuk, azaz csak vagyoni értéket jelentenek. Ugyanakkor egyértelműen leszögezte, hogy mégis emberekről van szó, akiket nem lehet következmények nélkül bántalmazni vagy megölni.¹⁷

Gazdasági és udvartartásban, háztartásban betöltött szerepükön túl a középkori Németországban, különösen a Száli- és Stauf-korban, hadakozó, fegyveres szolgák, ún. *ministerialisok* is voltak. Szolgai jogállásukból következően engedelmesebb és megbízhatóbb fegyveres réteget alkottak, mint a nemesi vazallusok, ezért a német területeken korántsem terjedt el a hűbéri rendszer oly mértékben, mint például Franciaországban vagy Angliában. Egyes becslések szerint a 11. században kb. 1:50, vagy akár még ennél is nagyobb lehetett a szabad nemesi családok és a hadakozó szolgák, a miniszteriálisok aránya.¹⁸

A középkori magyar forrásokban is gyakran, és hosszú ideig, egészen a 14. század második feléig szerepeltek *servus* jogállású emberek, akiket a földesurak adtak-vettek, utódaikra örökítettek. Az Árpád-korban sokáig a földesúri gazdaságokat, az ún. *prediumokat* rabszolgákkal művelték meg. A 11–12. században a faluszerűen önálló nevet viselő lakott települések 45–50%-a az oklevelekben *predium* köznevet viselt, s arányuk még a 13. század első felében is kb. 30%, azaz igen számottevő volt.¹⁹ A szolga mint vagyontárgy fontos kereskedelmi árucikket jelentett. Az 1288. évi esztergomi vámrrendelet szerint áruk általában 3 márká körüli alakult, s minden eladott rabszolga után 40 dénár vámot kellett fizetni.²⁰

¹⁴ John Gillingham: The Early Middle Ages (1066–1290) In: The Oxford History of Britain. Ed. Kenneth O. Morgan. Oxford–New York 1984. 181., 187.; Bárány Attila: A normann hódítástól a magna cartáig. Máriabesenyő 2011. 147.

¹⁵ Bloch, M.: A feudális társadalom i. m. 283.

¹⁶ Eckhart G. Franz: Grangien und Landsiedel. Zur Grundherrschaft des Zistenzienserkloster Haina in Hessen. In: Deutsches Bauerntum im Mittelalter i. m. 293–330.

¹⁷ Eike von Repgow: A Szász tükkör. Közreadja Blazovich László, Schmidt József. Szeged 2005. 228.

¹⁸ Pósnán László: Németország a középkorban. Debrecen 2003. 65.

¹⁹ Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század. Bp. 1971. 47–48.;

Bertényi Iván: Magyarország az Anjouk korában. (Magyar história) Bp. 1987. 119–120.

²⁰ Bolla I.: A jogilag egységes jobbágyágról i. m. 17., 55., 77–78., 83.

A középkori Lengyelországban hosszú ideig szintén rabszolgaerővel művelték meg a földesúri birtokokat.²¹ Skandináviában ugyancsak természetes és elterjedt volt a rabszolgaság. A szolgák (*traelle*, *thrael*, *drell*) többsége a hadifoglyok közül került ki, s általában a háztartásban és a ház körüli munkákban alkalmazták őket (*mancipia*). Velük végeztették el a legnehezebb és legpiszkosabb teendőket, de részt vettek a mezőgazdasági munkákban is. A vagyonosabbak kifejezetten szolgaerőre alapozták gazdálkodásukat. De a rabszolga munkaerőt maga a királyi hatalom is igénybe vette. Dániában például a *traelle*/*thrael* tagokkal rendelkező helységnevek arra utalnak, hogy ott nagyobb szabású munkák elvégzésére számos rabszolgát alkalmaztak. A Kékfogú Harald király (945–986) által építtetett *Trelleborg* nevű sáncvárak Seeland és Skåne területén annak az emléket őrzik, hogy itt a földmunkálatoknál jelentős számú rabszolgát dolgoztattak. Jóllehet az egyházi tanítás szerint a rabszolgák felszabadítása Istennek tetsző keresztényi cselekedetnek számított, Észak-Európában a tulajdonhoz való jog ennél is erősebbnek bizonyult. II. Waldemar dán király (1202–1241) idején Andreas lundi érsek skånei törvénykönyvében írásba foglalta, hogy „ahol csak egy uraság megtalálja elszökött rabszolgáját, legyen az bár a király vagy az érsek színe előtt, jogában áll erős kézzel fogságba vetni.”²²

Ahogy Európában különböző régiókban a középkorban általános és természetes volt a szolgaság, úgy a keresztény világhoz csak jóval később, a 13. és 14. század során csatlakozó Baltikumban is a középkor végéig említene a források adható-vehető rabszolgákat. A német uralom előtti porosz, lett, litván vagy észt területeken mindenhol voltak szolgák, akik jórészt az egymás közötti, valamint a szomszédos keresztény vidékek elleni rabló hadjáratok során ejtett foglyok közül kerültek ki. Általában mindegyik balti nép esetében elmondható, hogy rabszolgaként alapvetően csak nőket és gyermekeket tartottak, felnőtt férfiakat pedig csak elvétve. A férfiakat és az öregeket rendszerint legyilkolták. A Német Lovagrend krónikása, Peter von Dusburg a 14. század első harmadában azt írta, hogy „ezek [ti. a poroszok] alávaló módon megölték minden régi keresztényt, aki Németországból érkezett Poroszország megvédelmezésére, és örök rabságba hurcolták a nőket és a gyermekeket.”²³ A 13. század utolsó harmadától kezdődő, s a 14. század folyamán mindvégig tartó lovagrendi-litván háborúkban is a nőket és gyermekeket ejtették fogságba, a férfiaknak jóval kevesebb esélye volt a túlélésre.²⁴ Az *Ältere Hochmeisterchronik* feljegyzése szerint 1300-ban 6000 főnyi litván sereg tört be a mazóviai hercegséghez tartozó Dobrin tartományba, ahol nagyon sok keresztényt mészárolt le, a nőket és gyerekeket pedig rabszíjra fűzte

²¹ Roman Grodecki – Stanisław Zachorowski – Jan Dąbrowski: Dzieje Polski średniowiecznej. Kraków 2011. 218.

²² Pósán László: Skandinávia a középkorban. Debrecen 2012. 71–72.

²³ Petri de Dusburg: Chronica terrae Prussiae. In: Scriptores rerum Prussicarum. Bd. I. Hrsg. Theodor Hirsch, Max Toeppen, Erich Strehlke. Leipzig 1861. 21–269., 69.

²⁴ Dusburg, P.: Chronica i. m. 183.

és elhurcolta.²⁵ 1311-ben Vytenis litván fejedelem 4000 főnyi sereggel támadt a Német Lovagrend államára, Ermland földjére, és 1400 nőt s gyermeket hurcolt magával szolgaként Litvániába.²⁶ Wigand von Marburg krónikája szerint a Poroszországba betörő litvánok még a 14. század közepén, 1345-ben is lemészárolták a férfiakat, s csak a nőket és gyermekeket vitték el rabszolgának.²⁷

A litván bojárok udvarházainál és birtokain az így szerzett rabszolgák (*šeimyniškiai*) jelentették a legfontosabb munkaerőt.²⁸ A pogány porosz társadalomban is döntően az előkelők háztartásában és birtokain foglalkoztattak rabszolgákat, de voltak parcellával és igavonó állatokkal is rendelkező, ún. telekre ültetett szolgák is, akik általában az igásállatok, az ökrök után (*post boves*) tartoztak szolgálattal uruknak.²⁹ Minden bizonnyal ilyen telekre ültetett szolgák által lakott faluról volt szó akkor is, amikor egy keresztény hitre tért porosz előkelő vagy helyi fejedelem egy falut adományozott a pogányok megtérítésével megbízott Christian püspöknek.³⁰ A porosz területeket meghódító Német Lovagrend helyi és nyugati híveinek egyaránt a birtokadományokkal együtt rabszolgákat is adott. Dietrich königsbergi komtúr például 1261. augusztus 19-én a Samland tartományból származó, és a lovagrendhez hű Berischo nevű porosz előkelőnek 11 Haken földet és 5 szolgacsládót adományozott Sunegoge faluban (*quinque familias in villa, que appellatur Sunegoge*).³¹ 1261 október 16-án Königsberg komtúrja 20 szolgacsládót ajándékozott Scharduno nevű porosz hívének: 10 családot Wargen, 10-et pedig Grobowe földjén.³² Ugyanennek az esztendőnek a végén egy porosz testvérpár, Romike és Gilbers 10 családnyi rabszolgát kapott Gierstenis udvarházzal és birtokkal együtt (*decem familias in villa, que Gierstenis nuncupatur*).³³ A Német Lovagrend poroszországi tartományi mestere (*provincialis magister, Landmeister*), Helmerich 1262-ben két, szolgák által lakott tele-

²⁵ Die Ältere Hochmeisterchronik. In: Scriptorum rerum Prussicarum. Bd. III. Hrsg. Theodor Hirsch, Max Toeppen, Erich Strehlke. Leipzig 1866. (a továbbiakban: SRP III.) 519–637., 584.

²⁶ Die Ältere Hochmeisterchronik i. m. 586–587.

²⁷ Wigand von Marburg: Chronicon seu Annales Wigandi Marburgensis. In: Scriptorum rerum Prussicarum. Bd. II. Hrsg. Theodor Hirsch, Max Toeppen, Erich Strehlke. Leipzig 1863. (a továbbiakban: SRP II.) 429–662., 505.

²⁸ Jerzy Ochmański: Gesellschaft und Wirtschaft Litauens vom Ausgang des 14. Jahrhunderts bis 1655. In: Studia Historiae Oeconomiae. Vol. 15. (1980) 131–159., 133–135.

²⁹ Benedykt Zientara: Die Bauern im mittelalterlichen Polen. In: Acta Poloniae Historica 57. (1988) 14–15.

³⁰ Preußisches Urkundenbuch. Bd. I,1. Hrsg. Rudolf Philippi, Carl P. Woelky. Königsberg 1882. (a továbbiakban: PUB I,1.) 12. sz.; Christian püspökről és a porosz missziókról l. László Pósn: Prussian Missions and the Invitation of the Teutonic Order into Kulmerland. In: The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity. Eds. Zsolt Hunyadi, József Laszlovsky. (CEU Medievalia) Bp. 2001. 429–448., 431–436.

³¹ Preußisches Urkundenbuch. Bd. I,2. Hrsg. August Seraphim. Königsberg 1909. (a továbbiakban: PUB I,2.) 137. sz.

³² PUB I,2. 138. sz.

³³ PUB I,2. 148. sz.

pülést adott a porosz Tropo-nak: Reioten faluval 5, Gaymen faluval pedig 4 családot.³⁴ Az 1260-as évek végén a Landmeister a samlandi Zapel-nek és örököseinek hűséges szolgálataiért 4 Haken földet és 5 szolgálcsaládot ajándékozott.³⁵

A lovagrendhez hasonlóan a poroszországi püspökségekben is gyakran jutalmazták a lojális poroszokat a földadomány mellett rabszolgákkal. Andreas Fisch, a samlandi püspök várnagya például 1262 januárjában 7 szolgálcsaládot adott Tyrune-nak és örököseinek.³⁶ Egy évvel később a német földről származó, s Poroszországban megtelepedett Heinrich Stubech lovag 20 családot kitevő számú szolgát kapott Heinrich samlandi püspöktől.³⁷ A lovagrendi és püspöki szolgálcsaládok egyaránt a földesúri magángazdaságokhoz szükséges munkaerőt igyekeztek biztosítani. A balti területek aligha kerülhettek volna német fennhatóság alá, ha nem lettek volna nagy számban helyi támogatói, akik a rivális klánokkal vagy törzsekkel szemben hajlandóak voltak keresztény hitre térni, és a katolikus erők oldalára állni. Balduin von Alna, a Szentszék megbízottja Kurland földjén, amikor 1229-ben szerződést kötött a kúr előkelők és klánok egy részével, megfelelően személyes szabadságban részesítette a megállapodásban szereplőket (*perpetuam enim eis indulimus libertatem, quamdiu eos apostare non contigerit*).³⁸ III. Honorius már 1220. május 8-án ígéretet tett, hogy a keresztény hitre térő poroszok a Szentszék védelme alá kerülve megőrizhetik szabadságukat.³⁹ 1225. január 3-án a pápa Poroszország és Livónia keresztény hitre tért lakóit az Apostoli Szék védelmébe vette, s arról biztosította őket, hogy senki sem kerülhet rosszabb társadalmi státusba, mint a megtérése előtt volt, azaz garantálta személyes szabadságukat.⁴⁰ IX. Gergely pápa ezt 1227-ben megújította,⁴¹ majd az 1236. február 19-én és február 24-én kiadott bulláiban ismét a Baltikumban újonnan megtértek szabadságának elismerésére szólított fel.⁴² Ugyanígy fogalmazott IV. Ince pápa is 1245. szeptember 3-án kelt oklevelében,⁴³ és ez szerepelt az első porosz felkelést⁴⁴ lezáró 1249. évi christburgi békeszerződésben is.⁴⁵ Az, hogy a pápaságnak számos alkalommal szót kellett emelnie a keresztény hitre tért poroszok, kúrok, lettek érdekében, arra utal, hogy a nagyon ritkán la-

³⁴ PUB I,2. 173. sz.

³⁵ PUB I,2. 293. sz.

³⁶ PUB I,2. 155. sz.

³⁷ Codex diplomaticus Prussicus. Bd. I. Hrsg. Johannes Voigt. Königsberg 1836. (a továbbiakban: CDP I.) 142. sz.

³⁸ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Bd. I. Hrsg. Friedrich Georg Bunge. Riga 1852. (a továbbiakban: LUB I.) 103. sz.

³⁹ PUB I,1. 37. sz.

⁴⁰ PUB I,1. 54. sz.

⁴¹ PUB I,1. 60. sz.

⁴² LUB I. 144–145. sz.

⁴³ LUB I. 186. sz.

⁴⁴ Az első porosz felkelésről l. Pósán László: A Német Lovagrend története a 13. században. Debrecen 1996. 147–159.

⁴⁵ PUB I,1. 218. sz.

kott baltikumi területeken megtelepedő német birtokosok, egyházi szervezetek, s maga a Német Lovagrend komoly munkaerő gondokkal küszködött, amit leggyorsabban a meghódítottak szolgásba vetésével szeretett volna enyhíteni. A Szentszék azonban ezt – missziós politikájával összefüggésben – megakadályozta. A lovagrend fennhatósága alá került területeken így gyakorlatilag csak olyan rab-szolgák voltak, akik már a pogány időkben is ebbe a társadalmi rétegbe tartoztak. A német fennhatósággal szemben heves ellenállást tanúsítók a legrosszabb esetben a Baltikum más területeire menekültek, vagy ha mégis fogságba estek, a lovagrend saját érdekében inkább kivégeztette őket. A szolgák száma ezért a lovagrendi államban alacsony volt. Ezzel a poroszországi és livóniai egyháznak is szembesülnie kellett, ezért abban az esetben, ha a szolgák keresztény hitre tértek, nem a felszabadításuk Istennek tetsző voltát hangsúlyozta, hanem azt a jogukat, hogy a szabadokkal együtt ők is járhassanak a templomba. IX. Gergely pápa ebben a kérdésben úgy foglalt állást, hogy nem ítélte el a keresztények rabszolgaságát, de megkövetelte, hogy keresztény uraik ne akadályozzák szolgálók templomba járását, így a hitélet és a vallás terén egyenjogúnak nyilvánította a szabadokat és a szolgálkat.⁴⁶

Mivel a Német Lovagrend területiális hatalmának megszilárdulása a porosz és livóniai területek népességének egy részével történt kiegyezés révén valósult meg a 13. század folyamán,⁴⁷ a szükséges munkaerő biztosítására a lovagrendnek két megoldási lehetősége nyílt: a 14. század folyamán nagy számban hívott az országába német telepeseket, a pogány litvánokkal vívott több mint egy évszázados folyamatos háborúban pedig rabszolgákra tett szert. Wigand von Marburg krónikája szerint például 1346 telén a lovagok 521 foglyot ejtettek és 715 lábasjóságot zsákmányoltak Litvániában.⁴⁸ Hermann von Wartberge krónikája szerint 1370-ben nyolcnapos gyors litvániai hadjárat során a lovagrend sok pogányt vágott le vagy ejtett fogságba.⁴⁹ A königsbergi komtúrságban 1374-ben 593 márka értékű litván szolgát tartottak nyilván, akik hadifogolyként kerültek szolgasorba.⁵⁰ Az 1375. évi téli hadjárat során a Német Lovagrend 715 foglyot hurcolt el Litvániából.⁵¹ Ez az adat azonban nem tartalmazta a Nyugat-Európából érkezett keresztiesek által zsákmányként hazavitt foglyokat. A 15. század első harmadának végén íródott *Ältere Hochmeisterchronik* az összes litván rab számát 900 főre tette (*gefangen wol IX^c mensche*).⁵² Balga (ma: Veszelnioje, Oroszország) komtúrság 1382. évi számadáskönyve szerint a komtúrság területén 4000 márka értékben

⁴⁶ LUB I. 158. sz.

⁴⁷ Erről l. *László Pósn*: Absonderung oder Zusammenleben? Ethnische Verhältnisse im Ordensstaat. *Annales historici Presovienses* 10. (2010: 1–2. sz.) 54–59.

⁴⁸ *Wigand von Marburg*: Chronicon i. m. In: SRP II. 545.

⁴⁹ *Hermann von Wartberge*: Chronikon Livoniae. In: SRP II. 9–116., 98.

⁵⁰ Das große Ämterbuch des Deutschen Ordens. Hrsg. Walter Ziesemer. Danzig 1921. (a továbbiakban: GÄB) 2.

⁵¹ *Hermann von Wartberge*: Chronikon i. m. In: SRP II. 107.

⁵² Die Ältere Hochmeisterchronik i. m. 598.

voltak a Német Lovagrend tulajdonában háborúban szerzett rabszolgák.⁵³ 1389-ben a lovagok 700 foglyot és számtalan lábasjószágot hajtottak el Litvániából.⁵⁴ 1392-ben a ragniti rendházban a lovak, jószágok és ezüstkincsek után a vagyontárgyak, értékek között 35, 1396-ban pedig 73 rabszolgát tartottak számon.⁵⁵ Wigand von Marburg beszámolója szerint az 1394. évi téli hadjárat során a litvánok ellen vonult keresztések nagyon sok férfi, női és gyermek foglyot hoztak Poroszországba.⁵⁶ Johann von Posilge még konkrét számokat is közölt krónikájában: a Német Lovagrend és a kereszties sereg 2200 fogollyal, 540 szarvasmarhával és 1400 lóval tért vissza a hadjáratból.⁵⁷ Abban, hogy a 14. század második felében, s különösen annak utolsó harmadában a lovagrend igyekezett egyre több rabszolgára szert tenni Litvániában, minden bizonnyal szerepe volt a pestisjárványok okozta népességsökkenésnek, és az ennek nyomában jelentkező munkaerőhiánynak. Johann von Posilge szerint Poroszországban 1360 volt az első olyan év, amikor a pestis számos áldozatot követelt.⁵⁸ Ezt követően azonban gyakran visszatért: 1382-ben, 1394-ben, 1398-ban, 1404-ben, 1405-ben és 1406-ban.⁵⁹ Nem véletlen, hogy ugyanezekben az években a lovagrend mindig indított egy-egy hadjáratot a litván területek ellen. A lovagrendi állam 14. század végi demográfiai csökkenésével állt összefüggésben a nagymester 1394. évi rendelkezése is, amely előírta, hogy egy cseléd, inas vagy segéd legalább negyedévet köteles volt gazdájánál, mesterénél dolgozni, a porosz városoknak pedig ki kellett adniuk a szökött cselédeket. A majorsági cselédeket, szolgálókat halállal is büntethették, ha bérük emelése érdekében közösen léptek fel, vagy bármilyen szervezetet alakítottak.⁶⁰

A háborúkban szerzett rabszolgákat a Német Lovagrend vagy saját rendházainál, majorságainál dolgoztatta, vagy pedig piacra vitte, s eladta őket. 1325-ben a königsbergi komtúr egyik levelében arról rendelkezett, hogy az északi orosz fejedelemségekkel vívott harcokban ejtett foglyokat ne adják el, hanem inkább a Bartenstein melletti lovagrendi majorban foglalkoztassák őket.⁶¹ Néhány évvel később, 1329-ben arról tájékoztatta a nagymestert, hogy a Rend egyik birtokáról három litván szolga megszökött.⁶² A Német Lovagrend főkincstárnoka-

⁵³ GÄB 150.

⁵⁴ *Johann von Posilge*: Chronik des Landes Preußen. In: SRP III. 156.

⁵⁵ GÄB 261., 263.

⁵⁶ *Wigand von Marburg*: Chronicon i. m. In: SRP. II. 653.

⁵⁷ *Johann von Posilge*: Chronik i. m. In: SRP III. 191.

⁵⁸ *Johann von Posilge*: Chronik i. m. In: SRP III. 80.

⁵⁹ *Johann von Posilge*: Chronik i. m. In: SRP III. 124–125., 192–193., 222., 273., 281–282.

⁶⁰ Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands. Bd. III. Hrsg. Carl Peter Woelky. Braunsberg–Leipzig 1874. (a továbbiakban: CDW III.) 281. sz.

⁶¹ Idézi *Werner Paravicini*: Die Preussenreisen des europäischen Adels. Teil 2. (Beihefte der Francia. Bd. 17/2.) Sigmaringen 1995. 102.

⁶² Preußisches Urkundenbuch. Bd. II. Hrsg. Max Hein, Erich Maschke. Königsberg 1932. (a továbbiakban: PUB II.) 675. sz.

nak (*thesaurarius*, *Treßler*) számadáskönyve szerint 1402 augusztusában a nagymester, amikor látogatást tett a Rend Beister nevű majorjában, 4 Scot összeget adott az ott élő tatároknak (*die Tattern zum Byster*).⁶³ 1402 októberében a beister-i tatárok ismét kaptak 4 Scot-ot,⁶⁴ 1403 júniusában pedig újabb látogatásakor a nagymester 1 Scot-ot adott nekik.⁶⁵ 1406 májusában 6, 1408 májusában szintén 6 Schillinget kaptak, s további 7 Schillinget, amiért ostorpattogatásaikkal és lovasbemutatóikkal szórakoztatták a nagymestert és kíséretét.⁶⁶ A feljegyzések szerint a lovagrend más majorságaiban is voltak tatárok. Preußisch Eylauban (ma: Bagratyionovszk, Oroszország) egy tatár család élt (*eyme tatern mit syme wybe und 3 kindern*).⁶⁷ Neuhoof majorban (elbingi komtúrság) több tatár is volt,⁶⁸ akik közül az egyiket „Rémisztő Tatárnak” (*Tater von Schoken*) hívták.⁶⁹ A források szerint Pellen majorban is élt egy tatár.⁷⁰ A *Treßlerbuch* bejegyzéseiből sajnos nem derül ki a szóban forgó majorsági tatárok jogállása, de minden bizonnyal háborúban fogságba esett szolgák lehettek. A 14. század végén ugyanis a Német Lovagrend Vytautas litván nagyfejedelem szövetségeseeként maga is hadakozott a tatárokkal. A nagymester és a nagyfejedelem 1398-ban megkötött sallinwerder-i békeszerződése ugyanis nem csak elhatárolta a német és litván érdekszférákat az északi, északkeleti orosz térségben, hanem azt is tartalmazta, hogy Samogitia tartományért cserébe (amit megkapott a lovagrend) a nagymester katonai erővel is támogatja Vytautas expanzív politikáját a belső viszályok miatt meggyengült Arany Horda ellen.⁷¹ 1395 tavaszán Timur Lenk nagy győzelmet aratott Toktamis kán, az Arany Horda uralkodója felett, és saját hívét, Temür-Kutlugot ültette az Arany Horda trónjára.⁷² Toktamis számos hívével, fegyveresével, és azok családjaival Vytautashoz menekült, aki 1397 táján Litvánia szívében, Troki környékén telepítette le őket.⁷³ 1397-ben és 1398-ban a litvánok sikeres akciókat hajtottak végre az Arany Horda ellen,⁷⁴ 1399-ben pedig döntő hadjáratot indítottak. Ebben a vállalkozásban részt vettek a Német Lovagrend kontingensei is. Ennek során ejthettek ugyan foglyokat, de ezek száma biztosan nem volt számottevő, mert maga a hadjárat 1399. augusztus 12-én a Vorszka folyó mellett vívott üt-

⁶³ Das Marienburger Treßlerbuch der Jahre 1399–1409. Hrsg. Erich Joachim. Königsberg 1896. (a továbbiakban: MTB) 180.

⁶⁴ MTB 236.

⁶⁵ MTB 252.

⁶⁶ MTB 487., 543.

⁶⁷ MTB 550.

⁶⁸ MTB 245., 481., 513.

⁶⁹ MTB 490.

⁷⁰ GÄB 158.

⁷¹ Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert. Bd. I. Hrsg. Klaus Neitmann. Marburg 1970. (a továbbiakban: Staatsverträge I.) 2. sz.

⁷² *Vásáry István*: Az Arany Horda. Bp. 1986. 138–143.

⁷³ Codex epistularis Vitoldi magni ducis Lithuaniae (1376–1430) Ed. Antoni Prochaska.

(Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia VI.) Krakau 1882. 146. sz.

⁷⁴ *Johann von Posilge*: Chronik i. m. In: SRP III. 222.

közvetben elszenvedett súlyos vereséggel végződött.⁷⁵ A győzelem után a fosztogató tatár csapatok mélyen benyomultak a litván nagyfejedelemség területére, egészen Luck-ig, így akár ezekben a harcokban is kerülhettek lovagrendi fogságba tatárok.⁷⁶ A Vorszka folyónál elszenvedett vereség után Litvániában meggyengült Vytautas helyzete, ezért pozíciói erősítése érdekében kiegyezett unokabátyjával, Jogaila (Jagiello) lengyel királlyal, és szembe fordult a lovagrenddel. 1402-ben így ismét háború robbant ki a Német Lovagrend és Litvánia között.⁷⁷ A Ragnit (ma: Nyeman, Oroszország) térségében felvonult litván seregben szép számmal voltak olyan tatárok, akiket még Vytautas telepített le Troki mellett.⁷⁸ A lovagrendi majorokban említett tatárokat ekkor is fogságba ejthették. Elméletileg persze az sem lehetetlen, hogy korábban, a lovagrend és a nagyfejedelem közötti szövetség idején költözött önként néhány tatár család Poroszországba, és szabad emberként vállaltak munkát a lovagok méneseinél.⁷⁹ Tény, hogy Német Lovagrend majorsági gazdálkodásában a fizetett cselédeknek, szolgálóknak, valamint idénymunkásoknak volt a legjelentősebb szerepe, kisebb arányban a paraszti robotnak, s nem különösebben a szolgálóknak.⁸⁰ Ebből következően az említett majorsági tatárok akár szabad emberek is lehettek volna, de a források inkább rabszolga státusuk mellett szólnak. Neuhoof majorban például, ahol több tatár is volt, a számadáskönyvek bérjegyzékei szerint az állandó fizetett személyzet 3 cselédleányból, 1 gulyásból, 1 kondásból, 2 lovászból és 1 fejőasszonyból, valamint a majort irányító Hofmannból (vagy Hofmeister) állt, és sehol sem említik a tatárokat.⁸¹

A források szerint a Baltikumban, sőt az egész Balti-tenger térségében volt rabszolga-kereskedelem, működtek rabszolgapiacok, de nagyságrendjük meg sem közelítette a mediterrán világ emberkereskedelmének mértékét. Hollandia grófjának 1344. március 8–16. közötti elszámoláskönyvében az olvasható, hogy amikor keresztesként Poroszországban járt, ott egy pogány szolgálért (azaz egy litvánért) 2 porosz márkát fizetett. 1390-ben Derby grófja egy litván férfit 2, két fiút pedig 1-1 márkáért vett meg Königsbergben. A két fiúra (*pueri*) egy *matrona* gondoskodott, akit a gróf szintén ott vásárolt, de azt sajnos nem tudjuk,

⁷⁵ *Johann von Posilge*: Chronik i. m. In: SRP III. 229–230.

⁷⁶ *Bertold Spuler*: Die Aussenpolitik der Goldenen Horde. Die Horde als Großmacht in Osteuropa und Vorderasien. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 5. Heft 3–4. (1940) 311.

⁷⁷ *Manfred Hellmann*: Grundzüge der Geschichte Litauens. Darmstadt 1976. 41.; *Rimvydas Petrauskas*: Der Frieden im Zeitalter des Krieges. Formen friedlicher Kommunikation zwischen dem Deutschen Orden und dem Großfürstentum Litauen zu Beginn des 15. Jahrhunderts. Annaberger Annalen 12. (2004) 36.

⁷⁸ *Johann von Posilge*: Chronik i. m. In: SRP III. 263.

⁷⁹ *Hartmut Boockmann*: Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik. Göttingen 1975. 74–75.

⁸⁰ *Pósán László*: A Német Lovagrend poroszországi majorságai a 15. században. In: Memoria rerum. tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Szerk. Oborni Teréz, Á. Varga László. Eger 2008. 425–442.

⁸¹ *Jürgen Sarnowsky*: Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preußen (1382–1454). Köln 1993. 267.

hogy érte mennyit fizetett.⁸² A königsbergi komtúrság 1374. évi számadáskönyve arról tudósít, hogy a pogány litván rabok eladásából összesen 593 márka bevétel származott.⁸³ Ilyen nagyságrendű, rabszolgaeladásból befolyó összeget egyetlen másik lovagrendi komtúrságban sem jegyezték fel. A lovagrendi államban minden bizonnyal Königsberg volt a rabszolga-kereskedelem központja. Ez a szerepkör összefüggött azzal, hogy a litvánok elleni hadjáratoknak is Königsberg volt a kiindulópontja, s ide érkeztek vissza a keresztes csapatok, itt osztották el és értékesítették a hadizsákmányt. A lovagrendi állam székhelyén, Marienburgban is kereskedtek rabszolgákkal. A *Treßlerbuch* 1400. március 20-i bejegyzése szerint a marienburgi piacon a Német Lovagrend 4 samogitai litván szolgát ½ márkáért értékesített (*Item ½ m. 4 Samayten gegeben*).⁸⁴ Ugyanitt a Rend főkincstárnoka 1404-ben 89 márkáért adott el 25 felnőtt rabszolgát, azaz 1 szolga ára átlagosan 3,5 márka volt.⁸⁵ Egy 1405. évi adat szerint viszont ebben az évben sokkal kevesebbet, csak ½ Vierdungot fizettek a piacon egy litvánért (*Item ½ firdung eyne Littow gegeben*).⁸⁶ A korabeli városi könyvek leírása szerint a 15. század elején a következőképpen nézett ki Poroszország pénzrendszere: 1 márka = 4 Vierdung (*fertones*) = 16 Lot = 24 Scot = 45 Halbscot = 60 Schilling = 180 Vierchen (*quarti*) = 720 Pfennig (*denarii*).⁸⁷ A források alapján azt mondhatjuk, hogy a lovagrendi államban a 14. század második felében és a 15. század elején alapvetően 2–4 márka között alakult egy felnőtt rabszolga ára, az ettől eltérő összegek nagy valószínűséggel gyermekek vételára lehetett. Derby grófjának rabszolgavásárlása esetén tudjuk, hogy két fiúért (*puer*) 2 márkát fizetett. A középkorban általában a 7–14 év közötti gyermekeket nevezték *puer*-nek.⁸⁸ Elképzelhető, hogy amikor 1400-ban ½ márkáért 4 samogitai litvánt, vagy 1405-ben egy másikat ½ Vierdungért adtak el, valójában 7 év alatti gyermekekről volt szó, akiknek piaci ára messze elmaradt a felnőttekétől.

A poroszországi rabszolgák tényleges értékéről (s egyúttal gazdasági súlyáról, fontosságáról) azonban csak akkor kaphatunk megbízhatóbb képet, ha piaci áraikat összehasonlítjuk más javak és termékek árával. Ha a 14–15. század fordulója környéki földárakat nézzük – annak ellenére, hogy a termőföldárak nagyon

⁸² Paravicini, W.: Preussenreisen i. m. 107.

⁸³ GÄB 2.

⁸⁴ MTB 70.

⁸⁵ MTB 19–27.

⁸⁶ MTB 350.

⁸⁷ Novus Liber Rationum Veteris Civitatis Elbingensis (1404–1410) / Nowa Księga Rachunkowo Starego Miasta Elbląga 1404–1414, zęść 1 (1404–1410) wydał Markian Pelech. W 750-lecie założenia miasta Elbląga (Towarzystwo Naukowe w Toruniu Fontes 72.) Warszawa–Poznań–Toruń 1987. 31.; Liber memoriarum Colmensis civitatis / Das Kulmer Gerichtsbuch 1330–1430. Bearb. Carl August Lückcrath – Friedrich Benninghoven. (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz 44.) Köln–Weimar–Wien 1999. 8., 28b., 36., 37., 145., 242., 246., 253., 296., 385a., 409., 384b. sz.

⁸⁸ Shulamith Shabar: Gyermekek a középkorban. Bp. 2000. 49.

széles skálán mozogtak – megállapíthatjuk, hogy a földárak jelentősen meghaladták a rabszolgákét. 1315-ben például Johann Padluche 22,5 Hufe (*mansus*) földet 190 márkáért adott el, azaz Hufénként 8,4 марка áron.⁸⁹ (A középkori Poroszországban 1 Hufe = 30 Morgen/hold területnagyságot jelentett, s egy-egy censzusfizető paraszti gazdaság általában 2 Huféból állt.)⁹⁰ Arnold von Kladau magister 1328 áprilisában 16 márkáért vásárolt 1 Hufe mocsaras területet Danzig környékén.⁹¹ Hermann ermlandi püspök 1346-ban 10 márkáért adott el 1 Hufe földet.⁹² Utóda, Johannes püspök a Rein-folyó és Cleborg falu között fekvő 3 Hufe földért 20 márkát kért a vevőtől.⁹³ 1371-ben egy bizonyos Matthias 20 марка $\frac{1}{2}$ Scot áron adott el 1 Hufét Damerau faluban.⁹⁴ Ugyanebben az évben egy Mestin nevű faluban Tilo molnár csak 10 márkát kapott 1 Hufe földért.⁹⁵ Egy 1393. október 16-án kelt oklevél tanúsága szerint Berthold Kirsborn lovag 80 márkáért vett 4 Hufe földet, azaz Hufénként 20 márkáért.⁹⁶ Heinrich ermlandi püspök 1395-ben 24 márkát kapott 3 Huféért (telkenként 8 márkát).⁹⁷ Jacob von Jhelin és lánya, Katherina 1406-ban 500 porosz márkáért adta el 18 Hufe nagyságú majorságát, azaz Hufénként 27,7 márkáért.⁹⁸ A felsorolt földadásvételi példák szerint tehát a földárak az 1300-as évek elejétől az 1400-as évek elejéig tartó évszázad során telkenként 6–7 márkától 26–28 márkáig terjedtek. A legolcsóbb Hufe ára is legalább a kétszerese volt egy rabszolga árának, az átlagos telekár (10–12 марка/Hufe) pedig a 4–6 szorosát is elérte. 1400 táján még egy csataló is drágább volt egy rabszolgánál: egy harci lóért 6 márkát kellett adni. Egy hátszló 4, egy igásló 2 márkába került, azaz egy felnőtt rabszolga értéke a hátszló és az igásló között mozgott, vagy megegyezett az igásló árával. Egy tehénért 1 márkát kellett fizetni, annyit, amennyiért egy rabszolgafiút lehetett venni. Egy sertés $\frac{1}{2}$ márkába került, s ezért az összegért ugyanebben az évben 4 litván gyermeket is adtak.⁹⁹ Rabszolgákat (köztük gyermekeket) azonban nem csak a Német Lovagrend vitt a piacra, hanem magánbir-

⁸⁹ Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands. Bd. I. Hrsg. Carl Peter Woelky. Braunsberg–Leipzig 1874. (a továbbiakban: CDW I.) 173. sz.

⁹⁰ Erről bővebben l. *Pósán László*: A paraszti birtokok mérete és szolgáltatási kötelezettségei a középkori Poroszországban. Agrártörténeti Szemle 46. (2004–2005) 26–30.

⁹¹ PUB II. 614. sz.

⁹² Preußisches Urkundenbuch. Bd. IV. Hrsg. Hans Koeppen. Marburg 1960. 76. sz.

⁹³ Preußisches Urkundenbuch. Bd. V,1. Hrsg. Klaus Conrad. Marburg 1969. (a továbbiakban: PUB V,1.) 27. sz.

⁹⁴ Preußisches Urkundenbuch. Bd. VI,2. Hrsg. Klaus Conrad. Marburg 2000. (a továbbiakban: PUB VI,2.) 1013. sz.

⁹⁵ PUB VI,2. 1012. sz.

⁹⁶ CDW III. 276. sz.

⁹⁷ CDW III. 302. sz.

⁹⁸ Księga Ławnicza Nowego Miasta Torunia (1387–1450) wydał Karola Ciesielska. (Towarzystwo Naukowe w Torunin Fontes 63.) Warszawa–Poznań 1973. 319. sz.

⁹⁹ *Werner Böhmke*: Der Binnenhandel des Deutschen Ordens in Preussen und seine Beziehung zum Aussenhandel um 1400. Hansische Geschichtsblätter 80. (1962) 52.

tokosok is. Egy 1372. február 5-én kelt oklevél tanúsága szerint egy bizonyos Henneke von Roden nevű nemes az észtországi Harrien és Alentaken tartományokban lévő birtokait és szolgálait 300 rigai márkáért eladta testvérének, Ottónak.¹⁰⁰ Egy másik, 1382. március 28-án írásba foglalt adásvételi szerződésben az olvasható, hogy egy Heinrich Magdel nevű férfi eladott egy észt szolgát és annak még gyermekkorú testvérét.¹⁰¹

A litvánokkal folyamatosan hadakozó Német Lovagrend elsősorban eladóként jelent meg a rabszolgapiacon, amikor egy-egy katonai akciója után áruba bocsátotta foglyait. Elvértve azonban arra is volt példa, hogy vásárlóként lépett fel. Narva komtúrja például 1375-ben azért írt levelet Riga város magisztrátusának, hogy a tanács segítségét kérje egy rabszolgánő visszavásárlásához, akit még elődje adott el egy rigai polgárnak.¹⁰² Annak, hogy egy rabszolgánőre ekkora figyelmet és utánajárást fordítottak, valószínűleg az lehetett az oka, hogy olyan nőről volt szó, akit elsősorban ágyasként használtak, és aki feltehetően általános megalégedésre látta el feladatát. Elképzelhető, hogy a Litvániában foglyul ejtett nők közül is jó párat a lovagrend azért tartott meg, hogy a litvánok elleni kereszties hadjáratokra Königsbergben gyülekező nyugati nemesek, vagy akár saját tagjai szórakoztatásáról gondoskodjanak.¹⁰³ Azt, hogy a lovagrend tagjai – szerzetesi fogadalmuk ellenére – korántsem éltek önmegtartóztató életet, a poroszországi rendek 15. századi sérelmeinek felsorolása egyértelműen bizonyítja. 1453. augusztus 10-i graudenz-i gyűlésükön például azt panaszolták, hogy Roggenhausen (ma: Rogóz, Lengyelország) rendház pincemestere megerőszakolt egy szüzet.¹⁰⁴ Egy Martin Blumenau nevű polgár azt panaszolta, hogy a lovagrend tucheli rendházának (ma: Tuchola, Lengyelország) tagjai erőszakkal elragadták asszonyát.¹⁰⁵ Más panaszok arról szóltak, hogy Schwetz (ma Świecie, Lengyelország) komtúrja kurtizánná tette egy Pnowen nevű ember lányát.¹⁰⁶ Ha a lovagrend tagjai még a porosz földbirtokosakkal szemben is ilyen cselekedetekre ragadtatták magukat, magától értetődőnek tűnik, hogy a litván rabszolgánők közül nem egyet kifejezetten szexuális célokra tartottak meg a rendházakban, vagy azok közelében. Források hiányában csak feltételezhetjük, hogy a poroszországi bordélyházak is vásároltak szexuális szolgáltatásokra rabszolgánőket. Annak ellenére, hogy a Német Lovagrend szerzetesi közösség volt, országában éppúgy voltak bordélyhá-

¹⁰⁰ Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch. Bd. III. Hrsg. Friedrich Georg Bunge. Reval 1857. (a továbbiakban: LUB III.) 1083. sz.

¹⁰¹ LUB III. 1261. sz.

¹⁰² LUB III. 1111. sz.

¹⁰³ *Eric Christiansen: The Northern Crusades: the Baltic and the Catholic frontier, 1100–1525.* London–New York 1980. 84–85.

¹⁰⁴ Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. Bd. IV. Hrsg. Max Toeppen. Leipzig 1884. (a továbbiakban: ASP IV.) 16. sz.

¹⁰⁵ Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. Bd. III. Hrsg. Max Toeppen. Leipzig 1882. 385. sz.

¹⁰⁶ ASP IV. 16. sz.

zak, mint Európa más területein. Johann von Posilge beszámolója szerint 1401-ben a nagymesteri székhelyen, Marienburgban is működtek bordélyok.¹⁰⁷ A litván hadjáratokhoz kapcsolódva, a Poroszországba érkező sok nyugati nemesre és fegyveresre alapozva a 14. században különösen Königsbergben virágzott a prostitúció. Altstadt Königsberg magisztrátusának 1351-ben ígéretet is kellett tennie a samlandi püspöknek, hogy a székesegyház környékén nem engedélyezik bordélyház létesítését, ilyen házakat csak a város más részein szabad működtetni.¹⁰⁸

A Német Lovagrend, mint egyházi szervezet, szerzetesi közösség, és országának püspökei – az Apostoli Szék állásfoglalásának megfelelően, s hasonlóan, mint Rodosz szigetén a johanniták – a 14. századtól már rossz szemmel nézték, ha valaki római katolikusként szolga státusú volt. A pogányokat és schismatikusokat (ortodoxokat) azonban minden további nélkül lehetett rabszolgaként tartani. 1325-ben például Friedrich rigai érsek többek között azért sújtotta egyházi átokkal a lovagrendet, mert néhány szerzetes lovag az érsek újonnan megtért embereit elfogta, s azokat, mint hitetleneket és schismatikusokat eladta rabszolgának.¹⁰⁹ 1411-ben a holland gróf udvari rabszolgáját – akiért egy aranyat fizetett – „Albrecht a pogány” (*Albrecht der heyde*) néven emlegették.¹¹⁰

Azt követően, hogy 1387-ben Litvánia, majd 1417 táján Samogitia is kereszténnyé vált,¹¹¹ s ez Európában is tudott lett, megszűntek a litvánok elleni kereszties hadjáratok, s ezzel együtt a rabszolga utánpótlás lehetősége is elenyészett. A 15. század harmadától egyre jobban megfogytakozott a szolgák száma. 1424-ben a lovagrendi állam livóniai részén úgy döntöttek a rendek, hogy 10 évnél tovább senkit sem szabad szolgaságban tartani.¹¹² A 15. század közepére a Baltikumban mindenhol eltűntek a rabszolgák, beolvadtak a parasztság alsó rétegeibe.¹¹³ A híradások szerint a dorpati püspökségben említettek utoljára rabszolgákat 1455-ben.¹¹⁴

¹⁰⁷ *Johann von Posilge*: Chronik des Landes Preußen. In: SRP III. 253.

¹⁰⁸ PUB V,1. 710. sz.

¹⁰⁹ Liv- Esth- und Kurländisches Urkundenbuch. Bd. II. Hrsg. Friedrich Georg Bunge. Reval 1855. 710. sz.

¹¹⁰ Idézi *Paravicini*, W.: Preussenreisen i. m. 109.

¹¹¹ *Zigmantas Kiaupa – Jūratė Kiaupienė – Albinas Kuncevičius*: The History of Lithuania before 1795. Vilnius 2000. 145–147.

¹¹² *Enn Tarvel*: A parasztság társadalmi differenciálódása Észtországban a feudalizmus idején. In: Egyetemes történeti tanulmányok XIII–XIV. Szerk. Orosz István, Tokody Gyula. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica XXIX., XXXI.) Debrecen 1980. 5.

¹¹³ *Manfred Hellmann*: das Lettenland im Mittelalter. Studien zur ostbaltischen Frühzeit und lettischen Stammesgeschichte, insbesondere Lettgallen. Münster–Köln 1954. 238.

¹¹⁴ *Paul Johansen*: Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. Dorpat 1925. 21.